

EŁONA CURKAN-DRÓŻKA

 <http://orcid.org/0000-0002-5256-433X>

Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny
Instytut Rusycystyki
Zakład Przekładu i Dydaktyki
90-226 Łódź
ul. Pomorska 171/173
elona.curkan@uni.lodz.pl

GESTY (EMBLEMATY) WE WSTĘPNEJ TRANSLATORSKIEJ ANALIZIE TEKSTU LITERACKIEGO

GESTURES (EMBLEMS) IN THE PRELIMINARY TRANSLATIONAL ANALYSIS OF A LITERARY TEXT

This paper deals with the interpretation of the elements of non-verbal communication in the process of translation-oriented text analysis. The discussion focuses on the reasons why these elements are often omitted during the analysis of literary texts by novice researchers. The author invokes issues related to the perception of the components of non-verbal communication, citing sources from the fields of anthropology, literature, and culture and focusing on the perception of gestures, their role in the creation of literary characters as well as their close connection to the culture of the source text. Attention is paid to the perpetuation in literature of certain norms of social behavior in a given historical period and to the influence of authorial creation on the characteristic features of non-verbal communication of individual characters. Thus, non-verbal communication behavior is shown to be a rich source of information, significantly deepening not only the portrayal of characters, but also the depiction of the realities of everyday life. In order to properly interpret non-verbal sources of information such as visuals, their origin, and semantics, the translator should pay due attention to them during the analysis of the literary text. Emblems are distinguished by their greatest cultural significance among the other gesture types. The author describes the most important functions of gestures in the text and their significance for the socio-psychological portrait of characters.

Keywords: gestures in literary works, analysis of a literary text, cultural background, translation oriented

Received: 30.11.2024. Verified: 2.12.2024. Accepted: 8.12.2024.
© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

W artykule został poruszony temat interpretacji elementów komunikacji niewerbalnej w procesie wstępnej translatorskiej analizy tekstu zorientowanej na przekład. Rozważania będą skoncentrowane wokół powodów częstego pomijania danych elementów podczas analizy tekstów literackich przez początkujących badaczy. Autorka podejmuje próbę odnalezienia odpowiedzi na pytania związane z percepcją komponentów komunikacji niewerbalnej (powołując się na źródła z dziedziny antropologii, literatury i kultury), koncentrując się na odbiorze gestów, ich roli w kreowaniu postaci literackich jak również ścisłym powiązaniu z kulturą oryginału. W tekście została zwrócona uwaga na utrwalenie w literaturze pewnych norm zachowań społecznych w wybranym okresie historycznym, jak również wpływ autorskiej kreacji na charakterystyczne cechy komunikacji niewerbalnej poszczególnych bohaterów. W związku z czym zachowania z zakresu komunikacji pozasłownej zostały uznane za bogate źródło informacji w znaczący sposób pogłębiające nie tylko charakterystykę postaci, ale również wiedzę na temat realiów życia codziennego. Dla właściwej interpretacji niewerbalnych nośników informacji duży wpływ ma poświęcenie im należytej uwagi podczas analizy tekstu literackiego (z uwzględnieniem wizualizacji) oraz podjęcie próby ustalenia pochodzenia i semantyki.

Szczególna uwaga została poświęcona emblematom, które wyróżnia największe nacechowanie kulturowe wśród pozostałych typów gestów. Autorka prezentuje najważniejsze funkcje gestów w tekście oraz ich znaczenie dla interpretacji nakreślenia portretu społeczno-psychologicznego postaci.

Słowa kluczowe: gesty w utworach literackich, analiza tekstu literackiego, tło kulturowe, orientacja na przekład

Głównym celem zajęć ze *Wstępnej translatorskiej analizy tekstu* (które są zajęciami obowiązkowymi w programie studiów magisterskich dla studentów pierwszego roku¹) jest opanowanie umiejętności pogłębionej, zorientowanej na przekład analizy tekstu literackiego. Po ukończeniu zajęć studenci powinni być przygotowani do przeprowadzenia samodzielnej analizy utworu, która umożliwiłaby im przystąpienie do tłumaczenia danego tekstu. Do analizy na zajęciach są wybierane prozatorskie utwory literackie o kilkustronicowej objętości, napisane w języku rosyjskim.

Wstępna translatorska analiza tekstu przebiega zgodnie z ustalonymi krokami i składa się z: wyszukiwania informacji o autorze, ustalenia tła historycznego (zarówno tekstu, jak i czasów, w których powstał), identyfikacji odbiorcy, uważnego czytania oraz próby pogłębionego zrozumienia tekstu, polegającej m.in. na wyodrębnieniu cech szczególnych utworu oraz stylu autorskiego wraz ze wskazaniem dominanty tekstu i proponowanej dominanty przekładu². Dane kroki prowadzą do bacznego przyjrzenia się następującym płaszczyznom tekstu: językowej, semantycznej, artystycznej i kulturowej.

¹ Spostrzeżenia, na które powołuje się autorka tekstu, są oparte na wieloletnim doświadczeniu wynikającym z prowadzenia zajęć ze *Wstępnej translatorskiej analizy tekstu* na studiach magisterskich realizowanych na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Łódzkiego na kierunku Filologia rosyjska. Zajęcia specjalistyczne (w wymiarze 20 godzin akademickich) odbywają się w pierwszym semestrze studiów na specjalności *Przekładoznawstwo i języki specjalistyczne*.

² A. Bednarczyk, *W poszukiwaniu dominanty translatorskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2008.

Ważnym etapem pracy z tekstem jest również wizualizacja, ponieważ zaangażowanie wyobraźni w procesie interpretacji i analizy tekstu znacznie ułatwia dalszą pracę z utworem i prowadzi do głębszej refleksji. Podczas tego procesu studenci starają się wyobrazić otoczenie, w jakim są osadzeni bohaterzy, wygląd zewnętrzny postaci, ich stroje, sposób poruszania się i „sposób bycia”, mimikę towarzyszącą poszczególnym sytuacjom oraz jakie gesty są przez nich wykonywane. Zaangażowanie wyobraźni ułatwia próbę nakreślenia portretu emocjonalno-psychologicznego poszczególnych bohaterów (elementami którego są również zachowania niewerbalne) w celu pogłębionego zrozumienia natury wykreowanych przez autora postaci.

W procesie wizualizacji niektórych fragmentów tekstu, oprócz zmysłu wzroku, studenci angażują także pozostałe zmysły: zapach, smak, a czasami nawet dotyk. Percepcja tekstu na poziomie zmysłowym sprzyja nie tylko przybliżeniu zasad funkcjonowania bohaterów, ale i odczytaniu zakodowanych informacji kulturowych. Dany proces jest czasochłonny, wymaga dużej uwagi i wrażliwości, w związku z czym przebiega wolno, zmuszając odbiorców do zwracania uwagi na detale. Niewątpliwą wartością zaangażowania wyobraźni i zmysłów podczas wstępnej translatorskiej analizy tekstu stanowi wypracowanie umiejętności spojrzenia na tekst oczami „drugiego autora”, którym staje się tłumacz. W znacznym uproszczeniu, oznacza to, że tekst oryginału na początku trzeba sobie wytłumaczyć.

W kontekście poszukiwania i wyobrażenia detali największym wyzwaniem dla studentów jest najpierw zauważenie, a następnie ustalenie znaczenia elementów kultury – są to „[...] elementy tekstu, które w szczególny sposób łączą się z kulturą danego kraju [...] są charakterystyczne wyłącznie dla kultury wyjściowej, lub lepiej znane w kulturze wyjściowej”³. Poszukiwania semantyczne są pracą żmudną, ponieważ prowadzą do coraz głębszych poziomów kultury oryginału, ukazując szerokie powiązania z realiami życia poszczególnych warstw społecznych w czasach (często) oddalonych od teraźniejszości. W celu zrozumienia znaczenia elementów kultury, które niosą w sobie duże pokłady zakodowanych przekazów, należy sięgnąć po informacje związane z odległą codziennością, uwzględniając odmienne (od kultury przekładu) modele zachowania. Jak trafnie zauważa M. Brocki, cytując N. Rapport, która „określa antropologię i literaturę jako analogiczne i powiązane ze sobą sposoby zapisu rzeczywistości społecznej, nie negując przy tym ich autonomii”⁴ – teksty literackie są pewnego rodzaju świadectwem norm społecznych właściwych dla danej kultury.

³ K. Hejwowski, *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2006, s. 71.

⁴ Cyt. za M. Brocki, *Antropologia. Literatura-Dialog-Przekład*, Wrocław: Wydawnictwo Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej 2008, s. 70.

Do literatury jako źródła systemów zachowań niewerbalnych (w tym przypadku proksemicznych) sięgał również wybitny antropolog E. T. Hall (uważany za ojca proksemiki) podkreślając, że: „W świetle tego, czego dokonano z językiem, wydawało się prawdopodobne, że badania nad literaturą mogą dostarczyć takich danych o percepcji przestrzeni, które mógłbym skonfrontować z informacjami otrzymanymi z innych źródeł”⁵. Zgodnie z rozważaniami wymienionych wyżej badaczy, autorzy tekstów literackich (czerpiąc inspiracje z otaczającej ich kultury) utrwalają, za pomocą szerokiego wachlarza środków artystycznych, typowe (dla swojej epoki oraz różnych warstw społecznych) sposoby zachowania, które dla odbiorców innej kultury mogą stanowić zapis „obcej” rzeczywistości.

Niewątpliwie jedną z grup realiów, która prowadzi do głębszego zrozumienia kultury oryginału i daje możliwość szerszych interpretacji, są elementy komunikacji niewerbalnej. W związku z tym, że gesty, mimika, *paralanguage*⁶ (śmiech, westchnienia, potakiwania typu „uh”, „um” itd.), sposób poruszania się bohaterów, zachowania haptyczne, zachowania proksemiczne utrwalone w tekstach literackich, są ściśle powiązane z normami przyjętymi w kulturze oryginału. Poświęcenie im niewystarczającej uwagi w procesie analizy utworu literackiego może prowadzić do powierzchownej interpretacji, i dalej (przy założeniu powstania tłumaczenia) stać się przyczyną nieprzejrzystości lub nawet niezrozumienia przez tłumacza (a w konsekwencji również przez odbiorcę przekładu) tekstu (bądź poszczególnych jego scen).

Swoje rozważania nad analizą elementów niewerbalnych w tekście literackim chciałabym skoncentrować na gestach (poświęcając więcej uwagi emblematom). Z moich obserwacji, zgromadzonych podczas prowadzenia zajęć ze studentami, wynika, że w procesie interpretacji najczęściej pomijana jest właśnie ta grupa.

Od osób przystępujących do wstępnej translatorskiej analizy tekstu integracja różnych wyznaczników interakcji międzyludzkich wymaga dużego nakładu uwagi i wyobraźni. Jednak mimo uważnego czytania, gesty często pozostają poza świadomym odbiorem początkujących badaczy, w związku z czym bywają pomijane w procesie analizy. Dzieje się tak bynajmniej nie z powodu braku wystarczającej uwagi poświęconej tekstowi. Moim zdaniem przyczyn pomijania tej grupy elementów przy analizie może być kilka. Jedną z nich jest ściśle związana z naszą umiejętnością odczytywania sygnałów pozasłownych. Poszukiwania źródła tej przyczyny doprowadziły mnie do poszukiwania odpowiedzi na temat odbioru elementów niewerbalnych w tekście literackim. Odpowiedzi szukałam w literaturze naukowej poświęconej danemu zagadnieniu,

⁵ E. T. Hall, *Ukryty wymiar*, przeł. T. Hołówka, Warszawa: PIW 1978, s. 133.

⁶ E. Głazewska, U. Kusio, *Komunikacja niewerbalna. Płeć i kultura. Wybrane zagadnienia*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2012, s. 69.

m.in. w pracach antropologów i językoznawców⁷. Zwróciłam się również do prac poświęconych kulturze, literaturze i filozofii⁸ oraz do badań dotyczących roli gestykulacji w twórczości poszczególnych autorów⁹.

Pierwsze zagadnienie, które wymagało zgłębienia, dotyczyło różnic w odbiorze komunikacji niewerbalnej odbywającej się w sytuacji bezpośredniej komunikacji od komunikacji utrwalonej w tekście literackim.

Jeśli przyjrzyć się odbieraniu elementów pozasłownych w komunikacji interpersonalnej, to pominięcie przez odbiorcę komunikatu ruchów twarzy i ciała, które towarzyszą wypowiedzianym słowom (lub mogą występować samodzielnie, gdy nadawca się nie komunikuje), jest praktycznie niemożliwe, ponieważ: „Kiedy ludzie spotykają się z ludźmi [...] wszyscy nieustannie odczytują zewnętrzne zachowania partnerów i kontrolują własne”¹⁰. Jednak, według obserwacji naukowców, prowadzących badania nad komunikacją niewerbalną, proces odbierania tych komunikatów może przebiegać (i często przebiega) na poziomie nieświadomym¹¹ – czyli odbiorca nie wie, że wie (odbiera ruchy ciała). Jeśli nie wypracowaliśmy jeszcze świadomości na temat złożoności procesów komunikacyjnych, nie wykluczone jest, że w tekście literackim gesty (i w ogóle sygnały niewerbalne) mogą zostać przez nas odebrane na poziomie nieświadomości, jako tło poszczególnych fragmentów scen. Stąd można przypuszczać, że jedną z przyczyn pomijania w analizie utworu elementów pozasłownych (lub części z nich), mimo nadania im formy werbalnej, może być odbieranie ich na poziomie nieświadomości.

⁷ E. T. Hall, *Ukryty wymiar...*; M. Brocki, *Antropologia...*; J. Antas, *Semantyczność ciała. Gesty jako znaki myślenia*, Łódź: Primum Verbum 2013; A. Załazińska, *Niewerbalna struktura dialogu*, Kraków: Universitas 2006; A. Załazińska, *Obraz. Słowo. Gest*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2016; A. Załazińska, *Schematy myśli wyrażane w gestach*, Kraków: Universitas 2001.

⁸ *Mowa ciała i jej funkcje w kulturze. Materiały z konferencji naukowej*, pod red. M. Jasińskiej, J. Kuć, Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej 2002; М. Эпштейн, *Философия тела*, Г. Тульчинский, *Тело свободы*, Санкт-Петербург: Алтейя 2006; *Тело в русской культуре*, pod red. Н. А. Алпатовой, Москва: Новое литературное обозрение 2005; Е. Фарино, *Введение в литературоведение. Учебное пособие*, Санкт-Петербург: Издательство РГПУ им. А. И. Герцена 2004.

⁹ И. С. Баженова, *Обозначения эмоций в художественном тексте: прагматический аспект*, Москва 2004 (na prawach рукописi); О. Ю. Клаутова, *Жест в древнерусской литературе и иконописи XI–XIII вв. К постановке вопроса*, [w:] *Труды Отдела древнерусской литературы*, т. XLVI, pod red. Д. Лихачева, Санкт-Петербург: РАН, «Дмитрий Буланин» 1993, s. 256–269; И. З. Белобровцева, *Мимика и жест у Достоевского*, [w:] *Достоевский. Материалы и исследования*, т. 3, pod red. Г. М. Фридлендера, Ленинград: «Наука» 1978, s. 195–204.

¹⁰ R. Arnheim, *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*, Gdańsk: słowo/obraz terytoria 2024, 495, cyt. za: A. Załazińska, *Obraz...*, s. 42.

¹¹ A. Załazińska w swojej monografii *Obraz. Słowo. Gest* w celu poparcia danego spostrzeżenia przytacza argument z dziedziny neurofizjologii „mówiący o nieświadomych stanach mózgu, które w konsekwencji wpływają na ostateczne interpretacje świata zewnętrznego. Można zatem nie wiedzieć, że się wie”, s. 42.

Kolejną z przyczyn pomijania gestów w analizie tekstu literackiego bywa błędne założenie, że gesty nie niosą w sobie zbyt wiele informacji, ponieważ najczęściej towarzyszą słowom, które przejęły cały ciężar informacyjny. Takie podejście znacząco zubaża rozumienie procesu komunikacji (a co za tym idzie również analizę wypowiedzi) i zawęża jej interpretację, ponieważ słowa i gesty są nierozdzielalną całością „i tylko wspólna analiza zdarzeń mowno-gestualnych pozwala odpowiedzieć na pytania [...] dotyczące natury i struktury myśli”¹². Przytoczone spostrzeżenie odnosi się do interpretacji bezpośrednich aktów komunikacji, jednak odbiór zachowania pozasłownego bohaterów literackich również można interpretować zgodnie z tą zasadą, która sprzyja szerszemu zrozumieniu replik poszczególnych postaci.

Warto podkreślić, że gestykulacja w utworze literackim prezentuje się nieco inaczej, niż w rozmowie toczącej się na żywo. Przede wszystkim tekst literacki jest pewnego rodzaju symulacją autentycznych rozmów, ograniczoną do narracji jednoosobowej (autorskiej), wybranej i przetworzonej (stworzonej) na potrzeby artystycznej kreacji świata. W związku z czym, gesty uchwycone i utrwalone w tekście nie są przypadkowe (bowiem zostały „wyselekcjonowane” przez autora), a skoro znalazły się w kręgu autorskiej uwagi nie jest wykluczone, że ich semantyka jest pogłębiona i może ilustrować charakterystyczne cechy wykreowanej postaci.

Odnotujmy również, że niewerbalne zachowania bohaterów często pozostają w ścisłym związku ze sceną. Autorzy czasami dopełniają opis elementów niewerbalnych wyrażeniami tłumaczącymi semantykę gestu. Jednak nie ma reguły na wprowadzenie przez autora słów objaśniających gest, w związku z czym, interpretacja sceny dialogowej z pominięciem znaczenia elementów pozasłownych staje się automatycznie niepełna lub nie do końca zrozumiała. Warto również podkreślić, że gesty mogą być wyrażone za pomocą frazy lub pełnej (a nierzadko również rozbudowanej) konstrukcji syntaktycznej.

Zaznaczmy, że autor może celowo personalizować, poddawać nacechowaniu lub wyróżniać gestykulację poszczególnych bohaterów. W przypadkach niektórych autorów można mówić nawet o indywidualnym systemie gestycznym, stworzonym na potrzeby danego utworu, lub będącym cechą wyróżniającą styl autorski (zazwyczaj w tym przypadku elementy pozasłowne wyróżniają się zwiększonym ładunkiem artystycznym i pogłębioną ekspresją). Dzieje się tak, na przykład, w twórczości F. Dostojewskiego, badacze podkreślają „szczególne” / „inne” / „niestandardowe” zachowanie motoryczne bohaterów jego powieści i opowiadań¹³.

¹² A. Załazińska, *Schematy myśli wyrażane w gestach. Gesty metaforyczne obrazujące abstrakcyjne relacje i zasoby podmiotu mówiącego*, Kraków: Universitas 2001, s. 7.

¹³ И. З. Белобровцева, *Мимика и жест...*; В. И. Габдуллина, *Семиотика жеста в поэтической системе Достоевского: сакральное и профанное*, „Сибирский филологический журнал” 2008, № 3, s. 46–51.

Według obserwacji I. Biełobrowcewej w utworach F. Dostojewskiego: „Движение, мимика становятся критерием, определяющим личность героя, мерилом его ценности [...]”¹⁴. Autorka podkreśla też, że zachowania motoryczne i mimika postaci Dostojewskiego często odbiegają od naturalnych, odruchowych zachowań ludzkich, przybierając cechę charakterystyczną formy komunikacji wykreowanej przez autora postaci.

Natomiast, według K. Otewej, analizującej poetykę gestu w opowiadaniu *Łagodna* F. Dostojewskiego, dominacja milczenia w sferze komunikacji niewerbalnej, pozbawionej innych form kontaktu – dotyku, skracania dystansu, zróżnicowanych form wokalizacji, wręcz domaga się osobnej interpretacji¹⁵. Przedłużające się milczenie w kontaktach małżeńskich, odznaczające się różnym ładunkiem emocjonalnym, w połączeniu z brakiem innych kontaktów w sferze niewerbalnej, staje się wymownym sygnałem patologicznej relacji pomiędzy bohaterami.

Następnym błędnym założeniem wśród początkujących badaczy jest przekonanie, że elementy pozasłowne nie są nacechowane kulturowo (lub są tylko w niewielkim stopniu), a znaczne różnice w gestykulacji dotyczą przeważnie systemów porozumiewania się należących do odległych kultur. Być może nie do końca ukształtowana świadomość różnic kulturowych często prowadzi do chybionych przekonań, że w sferze komunikacji niewerbalnej niewiele może nas zaskoczyć, bowiem w obrębie kultur (szczególnie bliskich), gesty są wykonywane podobnie i mają zbliżoną semantykę¹⁶. Innego zdania na ten temat jest J. Faryno, który podkreśla, że:

Противоположность этого типа поведения и жестов [неконтролируемых – Э. Ц-Д.] являют собой жесты и поведение контролируемые, которые образуют своеобразный «поведенческий язык», выработанный и санкционированный данным обществом. Такой „язык” или манеры, или эт и к е т, тоже предполагают целый набор поведений, выражающих спонтанные реакции, но, заметим, такая спонтанность спонтанна только для носителей данного этикета, но она чисто условна и вовсе не спонтанна для внешнего наблюдателя. Так, например, отчаяние может выражаться вырыванием волос или раздиранием одежды. Для отчаявшегося, несомненно, это наиболее спонтанное и наименее контролируемое поведение. Но для носителей иной культуры, иного репертуара жестов и поведений это будет всего лишь условное выражение отчаяния: в одних

¹⁴ I. 3. Biełobrowcewa, *Мимика и жест...*, s. 197.

¹⁵ K. Otewa, *Поэтика жеста в рассказе Ф. Достоевского „Кроткая”*, „Studia Rossica Gedanensia” 2019, № 6, s. 117–124.

¹⁶ Te błędne przekonania mogą być owocem luk w programach nauczania, w których bardzo niewiele uwagi poświęca się zagadnieniu komunikacji niewerbalnej lub odbywa się to wrywkowo, bez kompleksowego podejścia do tematu. Niestety ma to również miejsce na kierunkach neofilologicznych. Dany problem został naświetlony przez autorów I. Krańnicką i J. Pstrąga, *Komunikacja niewerbalna w dydaktyce akademickiej*, [w:] *Zagadnienia lingwistyczne w dydaktyce szkolnej i uniwersyteckiej*, red. T. Kurdyła, B. Ziajka, Kraków: Wydawnictwo Libron 2023, s. 137–158.

культурах отчаяние невозможно выразить при помощи вырывания волос, а в других, наоборот, невозможно быть подлинно отчаянным без такого вырывания¹⁷.

Biorąc pod uwagę wszystkie przytoczone rozważania jeszcze raz warto zaznaczyć, że zachowania gestyczne będące częścią tożsamości kulturowej, powinny być interpretowane jako integralna część sposobu wyrażania myśli przez przedstawicieli danej kultury.

Ze wszystkich rodzajów gestów, najbardziej powiązane z kulturą są emblematy, zgodnie z przyjętą klasyfikacją są to „gesty, które mają stałą określoną formę i pewne cechy językowe. Są znakami kulturowo skonwencjonalizowanymi, które często mają swój odpowiednik językowy [...]”¹⁸. W celu zaznaczenia powiązania emblematów z kulturą oryginału posłużę się jeszcze jedną definicją:

Gesty emblematyczne (czyli symboliczne lub kulturowe) to arbitralne i konwencjonalne znaki o ustalonej formie, używane świadomie, zastępujące dane słowa i frazy oraz wykazujące cechy językowe. Emblematy są powszechnie rozumiane przez rodzimych użytkowników języka, często posiadają własną nazwę i bywa znana ich historia użycia w danej kulturze. To pełnowartościowe akty komunikacji, których znajomość może być wyznacznikiem poziomu znajomości języka i kultury [...]”¹⁹.

Dalej chciałabym zaprezentować dwa przykłady występowania emblematów w tekście literackim.

Pierwszy z nich dotyczy gestu, który funkcjonował w kulturze rosyjskiej w latach 50.–60. Obrazował on poszukiwania trzeciej²⁰ „brakującej” osoby, która chciałaby dołączyć do dwóch pozostałych w celu wspólnego wypicia alkoholu poza domem, czyli w przestrzeni publicznej, ale ukrytej przed zasięgiem wzroku (najczęściej na klatce schodowej, w bramie, na strychu lub za garażem), ponieważ dany sposób spożycia wysokoprocentowych trunków nie był dobrze odbierany przez społeczeństwo. Poszukiwania chętnego (ten gest funkcjonował wyłącznie wśród mężczyzn) odbywały się w różnych miejscach, czasem w pobliżu sklepów

¹⁷ Е. Фарино, *Введение в литературоведение...*, s. 260–261.

¹⁸ J. Antas, I. Kraśnicka-Wilk, *Funkcje emblematów w strukturze dialogu*, „LingVaria” 2013, t. VIII, № 2 (16), s. 17. Dana definicja opiera się na dobrze znanej klasyfikacji P. Ekmana i W. Friesena.

¹⁹ A. Szczepaniak-Olejniczak, *Gesty magiczne i rytualne. Przykłady gestów emblematycznych używanych w wybranych krajach Europy*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2021, № 13, s. 305.

²⁰ „Третий человек нужен потому, что бутылка примерно соответствует трем стаканам, и каждый выпивает тем самым поровну; к тому же когда-то цена бутылки распиваемой водки ‘хорошо делилась на три’ – то, что называлось раньше в просторечии ‘сложимся по рублику’”, *Словарь языка русских жестов*, сост. С. Григорьева, Н. Григорьев, Г. Крейдлин, Москва-Вена: Яык, Семиотика. Культура 2001, s. 212.

spożywczych. W słowniku gestów rosyjskich²¹ – emblemat „szukamy trzeciego„ (ищем третьего) jest opisany jako gest wykonywany za pomocą palców dłoni – wskazującego i środkowego – ułożonych w charakterystyczny sposób przypominający nożyce, pozostałe palce są schowane pod ubraniem. Dany emblemat, zastępujący propozycję słowną, pojawia się w tekście literackim W. Aksionowa *Пана, сложи!* (1962). Scena prezentuje obserwację ojca (byłego piłkarza), który wybrał się ze swoją sześciolletnią córeczką na spacer po dzielnicy, niedaleko stadionu piłkarskiego:

Возле гастронома стояли два «ханурика» из дома No 16, молчаливые и спокойные. Они заложили руки за борта пиджаков и перебирали высунутыми наружу двумя пальцами. Искали, стало быть, третьего в свою капеллу²².

W danym fragmencie można zauważyć, że autor opisuje i częściowo tłumaczy gest, ale robi to w sposób metaforyczny, porównując poszukiwania „trzeciego chętnego” do poszukiwań brakującego członka do zespołu muzycznego. Dany gest jest nieznanym polskiemu odbiorcy²³, ponieważ nie występuje w kulturze polskiej oraz nie można go zastąpić innym gestem o zbliżonej semantyce, w związku z czym bez wiedzy o realiach kulturowych i dokładnego wytłumaczenia semantyki gestu zrozumienie przytoczonego fragmentu będzie zaburzone, a opisana scena straci logiczne wytłumaczenie²⁴. Poza tym warto podkreślić, że wykorzystany przez autora w tekście emblemat bezpośrednio odsyła do sytuacji społecznej minionej epoki

²¹ Ibidem, s. 211–212.

²² В. Аксенов, *Пана, сложи!*, [w:] jegoż, *Капеллулта. Рассказы и повести*, Москва: Советский писатель 1964, s. 112.

²³ „Dotychczas nie zdołano wyodrębnić żadnych gestów niezależnych od mowy, które miałyby identyczne znaczenie w każdej kulturze. Nie można jednak wykluczyć takiej możliwości”. M. L. Knapp, J. A. Hall, *Komunikacja niewerbalna w interakcjach międzyludzkich*, Wrocław: Astrum 1997, s. 322. Warto jednak odnotować, że część gestów emblematycznych, które można odczytać z komunikacji przedstawicieli słowiańskiego kręgu kulturowego, może cechować pewna zbieżność w semantyce lub wykonywaniu. Należą do tej grupy gesty rytualne, symboliczne, magiczne, powitania, pożegnania, gesty ochronne – np. plucie trzy razy przed siebie (w znaczeniu: Wypluj te słowa!, tfu, tfu, tfu) lub przez lewe ramię (w celu ochrony przed nieszczęściem), trzykrotne ucałowanie. Cyt. za: A. Szczepaniak-Olejniczak, *Gesty magiczne i rytualne. Przykłady gestów emblematycznych używanych w wybranych krajach Europy*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2021, № 13. Niestety pewne podobieństwa występujących w danej grupie gestów, często prowadzą do omyłkowej interpretacji lub do założenia, że większość gestów w obrębie kultur słowiańskich posiada zbliżoną semantykę, co jest dalekie od prawdy, ponieważ tylko wymienione wyżej grupy cechuje pewna zbieżność.

²⁴ Tematowi wyzwań, jakie stawia tłumaczenie realiów (do których należą również gesty – w danym tekście został wykorzystany przytoczony przykład) autorka przyjrzała się w artykule *Особенности перевода средств невербальной коммуникации в художественных текстах*, który ukazał się w zbiorze pokonferencyjnym *Современные тенденции в изучении русского языка, культуры и истории*, pod red. А. Панчева, С. Георгиева i innych, София: ИЗДАТЕЛСКИ КОМПЛЕКС – УНСС 2020, s. 219–228.

i stanowi ważny element interpretacyjny, który pomoże odtworzyć tło kulturowe funkcjonowania rosyjskiego społeczeństwa, i dzięki temu lepiej zrozumieć realia życia na początku lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia.

Następny przykład ilustruje gest, który pochodzi z obniżonego rejestru językowego, ponieważ najprawdopodobniej wywodzi się z żargonu więziennego. Gdy nadawca przysięga, że mówi prawdę²⁵, pomijając ujęcie tego faktu w słowa – może zastąpić komunikat słowny gestem (lub użyć nazwy gestu). Opis danego emblematu (зуб даю) jest następujący: „Zahaczenie na moment czubkiem kciuka zamkniętej dłoni o przedni ząb górnej szczęki, a następnie energiczne zsunięcie kciuka z zęba [...]”²⁶. Przez znanego rosyjskiego autora S. Dowłatowa został on wykorzystany w opowiadaniu *Солдаты на Невском* (1980)²⁷ w scenie dialogu dwóch wojskowych (starszych szeregowych). Jeden z nich – Riabow – jest wiejskiego pochodzenia, drugi zaś – Gajenko – pochodzi z dużego miasta, gdzie należał do światka wyrostków z szemranej okolicy (o czym dowiadujemy się już na początku opowiadania²⁸). W przytoczonej poniżej scenie Gajenko zapewnia Riabowa, że spodobał się studentce, którą odwiedzili będąc na przepustce:

Некоторое время друзья шли молча.

– А ты ей, видать, понравился, – осторожно начал Гаенко.

Рябов недоверчиво взглянул на него и промолчал.

– Зуб даю, – поклялся Гаенко, – знаешь, как она на тебя смотрела?

Он выпучил глаза, изобразив всем своим видом женский трепет.

W danym fragmencie gest nie jest opisany, została przywołana jego nazwa (зуб даю) poparta czasownikiem – przysięgł. Użycie akurat tej nazwy gestu zmienia charakter „zwykłego” zapewnienie o swojej prawdomówności na rodzaj przysięgi, bezpośrednio odsyłającej do żargonu więziennego. Warto podkreślić, że wykorzystanie emblematu przez daną postać uzupełnia jej charakterystykę nie tylko w sferze komunikacji słownej (w której często pojawiają się żargonizmy), lecz również w komunikacji na poziomie gestycznym (choć do końca nie wiemy, czy gest został również wykonany, czy została użyta tylko jego nazwa), co sprawia, że portret bohatera jest budowany konsekwentnie i staje się spójny w odbiorze. Poprawne

²⁵ *Словарь языка русских...*, s. 15, 23.

²⁶ K. Jarzabek, *Znaki kinetyczne wspomagające komunikację mowną i ich miejsce w nauczaniu języków obcych (na przykładzie komunikacji Polaków i Rosjan – ujęcie konfrontatywne)*, Katowice: Uniwersytet Śląski 1989, s. 128.

²⁷ С. Довлатов, *Солдаты на Невском*, „Новый американец” 1980, № 44, «Литературное приложение» № 3, Нью-Йорк, [źródło internetowe] http://www.sergeidovlatov.com/books/sold_nev.html [20.11.2024].

²⁸ „Ефрейтор Гаенко вырос среди пермской шпаны, где и приобрел сомнительный жизненный опыт, истерическую смелость и витиеватый блатной оттенок в разговоре”, tam же.

rozpoznanie znaczenia i obniżonego rejestru emblematu będzie miało wpływ na zrozumienie zachowania bohatera, jak również pogłębi jego portret społeczno-psychologiczny. Natomiast bez sięgnięcia po te informacje znaczenie sceny może być odebrane niewłaściwie oraz pozbawić odbiorcę wychwycenia aluzji autora do portera wojskowego, która ujawnia się w sposobie gestykulacji.

Jakie zatem funkcje pełnią gesty w tekście literackim²⁹? Za pomocą mowy ciała (lub dzięki niej) autor przede wszystkim przekazuje istotne dla interpretacji danej sceny informacje o stanie emocjonalnym bohaterów, ich pozycji społecznej oraz pochodzeniu, buduje nastrój wypowiedzi, podkreśla te momenty narracji, na których chce skupić uwagę odbiorcy. Mowa ciała może wyprzedzać przekaz werbalny lub znacząco go uzupełniać, dając czujnemu odbiorcy możliwość zauważenia całego spektrum dodatkowych sensów, uwypuklając zabarwienie emocjonalne mającej nastąpić reakcji słownej. Gesty niewątpliwie są integralną częścią portretu bohatera literackiego. Niezwykle interesujące w autorskiej kreacji postaci staje się zaznaczenie spójności w zachowaniach werbalnych i pozawerbalnych. W związku z powyższym pogłębiona percepcja zmysłowa obejmująca wszystkie płaszczyzny tekstu literackiego stanowi nieodłączny element pogłębionej wstępnej translatorskiej analizy tekstów literackich.

Literatura naukowa, po którą sięgnęłam, szukając odpowiedzi na pytanie dotyczące interpretacji, a właściwie pominięcia w procesie interpretacji gestykulacji, doprowadziła mnie do następujących konkluzji. Bez wyrobienia świadomości w odbiorze elementów komunikacji niewerbalnej ich zauważenie w tekstach literackich może stanowić duże wyzwanie. Wiedząc, że komunikacja gestyczna jest równie ważnym nośnikiem informacji co słowa, w procesie interpretacji warto poświęcić jej szczególną uwagę. Ścisłe powiązanie zachowań gestycznych z kulturą oryginału nadaje tekstom literackim rolę świadectw przyjętych norm właściwych dla danej epoki / społeczności, a zadaniem uważnego odbiorcy staje się wydobycie ukrytych znaczeń z elementów komunikacji niewerbalnej.

References

- Aksenov, Valerii. *Papa, slozhi!* In: *Katapulta. Rasskazy i povesti*. Moskva: Sovetskii pisatel, 1964: 100–116.
- Antas, Joanna; Kraśnicka-Wilk, Izabela. "Funkcje emblematów w strukturze dialogu". *LingVaria*. Vol. VIII. No. 2 (16) (2013): 15–42.

²⁹ „Жест, как и поведение, может иметь свое собственное, символическое значение (тогда он становится моделирующей категорией) или факультативное (тогда он выражает внутреннее состояние героя, свидетельствует о его переживаниях). В некоторых случаях жест используется вместо комментария, выясняющего моделирующий смысл какого-нибудь другого компонента мира произведения”, Е. Фарино, *Введение...*, s. 259.

- Antas, Joanna. *Semantyczność ciała. Gesty jako znaki myślenia*. Łódź: Primum Verbum, 2013.
- Arnheim, Rudolf. *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2024.
- Bazhenova, Irina. *Oboznaczeniya emotsii v khudozhestvennom tekste: pragmaticheskii aspekt*. Moskva, 2004 (na pravakh rukopisi).
- Bednarczyk, Anna. *W poszukiwaniu dominanty translatorskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- Belobrovtsseva, Irina. *Mimika i zhest u Dostoevskogo*. In: *Dostoevskii. Materialy i issledovaniya*, ed. G. M. Fridlender. Vol. 3. Leningrad: Nauka, 1978: 195–204.
- Brocki, Marcin. *Antropologia. Literatura-Dialog-Przekład*. Wrocław: Wydawnictwo Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej, 2008.
- Dovlatov, Sergei. "Soldaty na Nevskom". *Novyi amerikanets*. No. 44 (1980). *Literaturnoe prilozhenie*. No. 3. Nyu Iork. http://www.sergeidovlatov.com/books/sold_nev.html
- Epshtein, Mikhail. *Filosofija tela*. Tulchinskii, Grigorii. *Telo svobody*. Sankt-Peterburg: Alteiya, 2006.
- Farino, Ezhi. *Vvedenie v literaturovedenie, Uchebnoe posobie*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo RGPU im. A. I. Gercena, 2004.
- Gabdullina, Valentina. "Semiotika zhesta v poeticheskoi sisteme Dostoevskogo: sakralnoe i profanno". *Sibirskii filologicheskii zhurnal*. No. 3 (2008): 46–51.
- Głazewska, Ewa; Kusio, Urszula. *Komunikacja niewerbalna. Pleć i kultura. Wybrane zagadnienia*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2012.
- Hall, Edvard. *Ukryty wymiar*, transl. T. Hołówka. Warszawa: PIW, 1978.
- Hejwowski, Krzysztof. *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Jarząbek, Krystyna. *Znaki kinetyczne wspomagające komunikację mowną i ich miejsce w nauczaniu języków obcych (na przykładzie komunikacji Polaków i Rosjan – ujęcie konfrontatywne)*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1989.
- Klautova, Olga. *Zhest v drevnerusskoi literature i ikonopisi XI–XIII vv. K postanovke voprosa*. In: *Trudy Otdela drevnerusskoi literatury*, ed. O. Bolobrova, D. Lihachev. Vol. XLVI. Sankt-Peterburg: RAN, «Dmitrii Bulanin», 1993: 256–269.
- Knapp, Mark; Hall, Judith. *Komunikacja niewerbalna w interakcjach międzyludzkich*. Wrocław: Astrum, 1997.
- Kraśnicka, Izabela; Pstrąg, Jakub. *Komunikacja niewerbalna w dydaktyce akademickiej*. In: *Zagadnienia lingwistyczne w dydaktyce szkolnej i uniwersyteckiej*, ed. T. Kurdyła, B. Ziajka. Kraków: Wydawnictwo Libron, 2023: 137–158.
- Mowa ciała i jej funkcje w kulturze. Materiały z konferencji naukowej*, ed. M. Jasińska, J. Kuć. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2002.
- Otewa, Ksenia. "Poetika zhesta v rasskaze F. Dostoyevskogo Krotkaya". *Studia Rossica Gedanensia*. No. 6 (2019): 117–124.
- Szczepaniak-Olejniczak, Agnieszka. "Gesty magiczne i rytualne. Przykłady gestów emblematycznych używanych w wybranych krajach Europy". *Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego*. No. 13 (2021): 303–337.
- Telo v russkoi culture*, ed. N. A. Alpatova. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2005.
- Załaźnińska, Aneta. *Niewerbalna struktura dialogu*. Kraków: Universitas, 2006.
- Załaźnińska, Aneta. *Obraz. Słowo. Gest*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016.
- Załaźnińska, Aneta. *Schematy myśli wyrażane w gestach. Gesty metaforyczne obrazujące abstrakcyjne relacje i zasoby podmiotu mówiącego*. Kraków: Universitas, 2001.